

Проблеми освіти епохи античності в епіграмах Марка Марціала

Антоніна РОЗСОХА,

кандидат педагогічних наук, професор кафедри педагогіки

Римський письменник-епіграміст другої половини I ст. Марк Валерій Марціал – один із найяскравіших творців епіграми в римській і світовій літературі. Він належав до вузького кола небагатьох оригінальних поетів, які не робили спроб переносити грецьку поезію на вітчизняний, римський ґрунт, а писав власні твори, що мали повчальне і виховне значення. Його творчість на сьогодні ще недостатньо відома широким колом читачів. Тож, зважаючи на зацікавленість дослідників культурою античності, потребує уважного вивчення.

На шляху до правильного розуміння спадщини поета постають труднощі з адекватним перекладом його творів. З огляду на це, в нашій статті пропонуються варіанти перекладів творчості Марціала різних авторів (М.Борецький, М.Зеров, Т.Лучук, Ф.Петровський, М.Шатерніков). Творчість Марціала, зібрана у 15 книгах епіграм (1555 п'єсок різного розміру), зокрема таких, як «Книга видовищ», «Гостинці» і «Подарунки на дорогу», характеризується певною тематичною єдністю [10].

Поезія античного автора в цілому є гострим контрастом вченій поезії I ст., поезії, що живилася міфологічними переказами, «в сотий раз» переповідаючи про подвиги грецького героя Ахілла, трагічну історію Едіпа тощо. Цю поезію Марціал принципово заперечує, вважаючи старомодною та неактуальною, а самого себе позиціонує як представника нового, реалістичного напрямку.

Зазначимо: реалізм Марціала не розширював межі зовнішнього сприймання, його сатира лише констатувала комічну сторону життя, уникаючи систематичного аналізу та рефлексії. Причиною цього є особистість самого поета й обставини життя та творчості, зокрема особливості римського побуту другої половини I ст. (поет, іспанець за походженням, майже все життя прожив у Римі, де був змушений перебувати на утриманні багатіїв-меценатів, а через це й улесливо звеличувати їх у своїх епіграмах). У творах Марціал відтворював чимало подій сучасної йому дійсності, жваво відгукувався на всі великі та дрібні події життя суспільства, в якому жив.

Предметом пропонованої статті є система тогочасної римської освіти в аспекті поглядів римського поета на виховання дітей. Звичайно, ці описи добре завуальовані у його епіграмах, але за детальнішого розгляду постають цілком зрозумілими картинами тогочасної римської педагогіки й виводять самого Марціала до галереї античних істориків педагогіки – інформаторів.

Загальновідомо, що метою римської освіти було виховання досконалого оратора, чиновника, державного службовця, тобто акцентувалося на гуманітарному спеціалізованому вихованні. Сам Марціал отримав літературно-риторичну освіту на батьківщині, у місті Більбілісі (Більбао). Можливо, саме це є причиною його критичного ставлення до тогочасної римської освіти. Зокрема, у своїх епіграмах поет так описує порядки римської школи і її вчителів:

*Що тобі треба від нас, нечестивий
учителю школи,*

*Злий, осоружний главо хлопців усіх
і дівчат?*

*Не перервали ще півні чубаті надранішню
тишу, –*

*Ти вже сердито кричиш, свищуть
жорстокі різки.*

*Так на кувадлі дзвенить брязкотливо
гаряче залізо*

В час, як підковує муж для адвоката коня.

*Навіть у амфітеатрі більш стримано
крики лунають,*

Щит переможця коли радо вітає юрба.

*Сну ми, сусіди твої, сну благаєм – уже не на
всю ніч:*

*Легко ще є недоспать, важко ж не спати
всю ніч.*

*Тож відпусти школярів. Чи отримати
хочеш, базіко,*

*Стільки, щоб змовкнути міг, скільки
береш ти за крик? [1, с. 827].*

Жорстоким і безжалючим порушником спокою зображено в епіграмі вчителя римської школи. У ній автор розповідає про навчання хлопчиків і дівчат, отже, йдеться про тривіальні школи, в яких мали право навчатися діти обох статей. Ці школи працювали в непридатних для занять приміщеннях, тому не дивно, що порушувався спокій сусідів. Поет

звертає увагу тільки на безсоння сусідів, а от страждання учнів оминає, лише сухо констатує на гучності цих криків. Марціал, звісно, не міг подати глибшого аналізу тогочасних соціальних явищ (проблеми жорстокого покарання дітей у школі, сваволі вчителя), бо це суперечило б тогочасній владі, яку він не мав права відкрито висміювати. Але й із цієї замальовки постає чітка картина тогочасної римської школи. Поет із великим внутрішнім протестом викривав вади і протиприродні схильності паразитичного Риму. Звертаючись до теми освіти, автор акцентує на назрілій проблемі, змушує замислитися над реальним станом речей.

Тему покарання дітей у школі він продовжує в іншій епіграмі, перекладеній римською мовою:

*Вот уже римская власть усмирила нам
Север фракийский,*

*Грозные трубы войны смолкнули ныне
совсем.*

*Сможешь, Фавстин, отослать эту
книжку теперь Марцеллину:*

*Время для чтения пришло, время для
легких забав.*

*Если же маленький дар, твоим
предоставленный другом,*

*Сделать ты хочешь милей, пусть его
мальчик снесет.*

*Но не такой, что гепских коров молоком
напитавшись,*

*Любит по мерзлой реке обруч
сарматский катать:*

*Нет, – митиленским купцом
доставленный розовый мальчик*

*Или спартанский малыш, что ещё бит не
бывал.*

*Ну, а тебе другого пришлют от пленного
Истра,*

*И тибуртинских овец сможешь доверить
ему [6, с. 125].*

Наголошуючи на тому, що чистим хлопчик залишається доти, доки він «ещё бит не бывал», автор має на увазі, що дітей до школи віддають у сім років, тобто хлопчик має бути молодшим за цей вік. У цьому метафоричному вислові поет описує систему тогочасної освіти – б'ють усіх учнів початкової, тривіальної школи.

В епіграмі, зверненій до сучасника поета – Марка Фабія Квінтіліана, відомого оратора й першого в історії шкільного вчителя на державному утриманні, Марціал висловлює свої погляди на життя:

*Квинтилиане, достойный наставнику юни
хисткой,*

Квинтилиане, хвало Рима і тоги його!

*Вибач, що кваплюсь пожити, хоч бідний і
не старий ще:*

*Як би там хтось не спішив – мало цього
для життя,*

*Вогнище миле мені і, хай в кіптяві чорній
хатина,*

Миле живе джерело, мила левада проста,

*Челядь щоб сита була, щоб не дуже то
вчена дружина... [1, с. 822].*

Отже, автор піклується про своїх рабів, виявляє гуманне ставлення до них, визнаючи у них людей. Це поглиблює реалізм поета. Проте Марціал не протестує проти рабства взагалі, знищення класу рабів. Для своєї дружини (а відповідно і для інших римлянок) поет не бажає ґрунтовної освіти, вважаючи початкову освіту достатньою. Це, безумовно, є відображенням типових поглядів тих часів, коли жінки доглядали за господарством, а гроші заробляли чоловіки. Марціал, очевидно, не бачить потреби в тому, щоб жінки були освіченими на рівні з чоловіками, тобто знали ораторське мистецтво. Також у цій епіграмі поет звеличує бідність (в інших творах він, навпаки, нарікає на неї, ніби вимолюючи в багатіїв-меценатів подачок, які, до речі, отримує).

Не оминає увагою Марціал у своїх епіграмах і відомого мислителя, засновника гуманітарної системи освіти Марка Тулія Цицерона:

Взявши собі цей сувій за супутника,

можеш вважати,

*Що з Цицероном самим довгий верстаєш
ти шлях [там само, с. 831].*

Він висміює те, що всі ідеї Цицерона перебувають в одному сувої. Цицерон, як відомо, абсолютизував сімейне виховання і виступав за винятковість освіти. Повноцінної освіти, за Цицероном, гідні небагато людей, а більшість потребує лише «хліба й видовищ».

Цікаво змальовує Марціал і своє ставлення до творчості сучасних письменників:

*Секст, скажи, я прошу, почему ты пишешь
такое,*

*Что понимают с трудом даже Модест и
Кларан?*

*Ведь Аполлон лишь поймёт твои книги,
не смертный читатель.*

*Цинна, по мысли твоей, выше был, чем и
Марон.*

*Слава – твореньям твоим. Мои же пусть
нравиться будут,*

*Даст ли грамматик иль нет им
толкованье своё [6, с. 47].*

У цій епіграмі автор не просто засуджує однобічність схоластичної творчості Секста, а й наголошує на тому, що книжки мають бути не набором гарних фраз, будувати які навчала тогочасна вища освіта, а зрозумілими читачам. «Грамати́ком» Марціал називає вчителя граматики у школі й наголошує на тому, що більшість тогочасних книжок потребувала додаткового тлумачення. Особливість епіграм Марціала виявлялася саме в тому, що він писав свої твори загальнодоступною, зрозумілою мовою, уникаючи надмірної і непотрібної «книжності», штучної риторики, яка була притаманна поезії імператорського Риму.

В епіграмі через звернення до сучасника Корнелія автор визнає, що його епіграми не зовсім пристойні:

*Что стихи я пишу не очень скромно,
Что не будут читать их юным в школе,
Ты, Корнелий, твердишь [б, с. 45].*

Водночас Марціал виголошує, що такими є запити часу: його епіграми читають, вони популярні. Цікавим є другий рядок, бо з нього знову постає система тогочасної освіти в Римі: дітям читали вірші у школі, привчали їх все ж таки до поезії, але, звичайно, існували певні норми моралі, і те, що читали дорослі, не завжди мали право знати діти. Самого себе він не вважає розбещеним:

*Смех безобидных стихов в состояньи
дозволить цензура:*

*Строчки игривы мои, но безупречен я сам
[там само, с. 124].*

Автор згадує цензуру, отже, він не завжди мав право писати те, чого прагнув. Грайлива форма епіграми надавала йому змогу уникати цензури там, де її можна було оминати, як би твір був написаний у формі вірша. Використовуючи епіграму, Марціал ніби й не насміхався з існуючого суспільного ладу, однак сама суть зазначеного жанру вже передбачає викривальний сміх.

Висміюючи у своїх творах лікарів-шарлатанів, Марціал змальовує картину якості тогочасної освіти: недолугим фахівцям бракувало знань для того, щоб лікувати, а не калічити людей:

*Лікарем був ось недавно Діавл, а
могильником нині.*

*Те, що він робить тепер, те і раніше робив.
В лазню він з нами ходив, веселився, обідав
із нами –*

*Мертвим раненько притьмом ми
Андратора знайшли.*

*Просиш, Фавстине, відкрити причину
нагальної смерті:*

*Лікар йому Гермократ нині приснився
вночі! [1, с. 820].*

Люди гинули через шарлатанство й нецтво лікарів, тому Марціал не міг оминати цю тему. Свідомо чи ні, але він знову описав нам характер тогочасної освіти в Римі.

Отже, підсумовуючи, зазначимо: епіграми Марціала цікаві не тільки літературознавцям, а й історикам і педагогам, оскільки в них яскраво описується життя Риму другої половини I ст. Водночас не можна сприймати їх як істину, оскільки великий вплив на поета мали обставини його життя, тобто залежність від багатіїв-меценатів, на утриманні яких він перебував, не маючи інших засобів до існування. У зв'язку з цим його сатира сповнена певних вад: вона недостатньо глибока (висміюючи різноманітні вади, Марціал не критикує весь соціальний устрій), цинічна й подекуди надмірно улеслива. Людина свого часу, Марціал, який жив в атмосфері морального розкладу, сприймає життєві враження з емоційною примітивністю. Безперестанку нарікаючи на сутужність свого існування, він не робить ніяких спроб радикально його змінити. Слабка моральна вибірковість позбавляє

мистецтво Марціала тієї сили, яку дають йому його спостережливості і чуйності. Реалізм автора є поверхневим, а не глибинним, сутнісним.

Поет відповідав на запити сучасного йому суспільства – епіграми Марціала читали всюди, як він сам писав про це:

*Любить книжки мої Рим, декламує, цитує
і хвалить,*

Носить у пазусі їх, не випускає із рук.

*Ось червоніє один, другий зблід, хтось
розсердивсь, той лає, –*

*Цього й хотів я: тепер любі ці вірші й мені!
[там само, с. 826].*

Поета читали його сучасники, пізнаючи в епіграмах навколишнє життя, читаємо й ми, дізнаючись про характер тогочасної освіти в Римі. Зокрема, бачимо те, що освіту здобували важкою ціною: дітей тяжко карав учитель, і Марціал засуджує це, хоч і не дуже явно. Про повноцінну освіту для жінок не мріяв ані сам Марціал, ані його сучасники; вони вважали, що для жінки достатньо початкової школи. А от до рабів у Марціала з'являється гуманне ставлення, що було незвичним для тогочасного суспільства – рабів зневажали. Відомим є той факт, що поет перед смертю свого раба Димитрія відпустив на волю, щоб він помер вільним. Це було прогресивним для тогочасного суспільства.

Марціал виступав за доступність і зрозумілість книжок, які читали люди, зокрема й діти у школах, тобто протестував проти штучної риторики. Викривав поет і інші вади суспільства, зокрема шарлатанство тодішніх лікарів-неуків, які, здобувши погану освіту, усе життя, по суті, калічили пацієнтів, а не повноцінно їх лікували.

Звичайно, досліднику творчості Марціала об'єктивні висновки робити складно з огляду на те, що читати доводиться не оригінал, а переклади різних авторів, які також по-своєму інтерпретували його сатиру. Водночас варто констатувати, що поет умів яскраво й точно, сатирично забарвленим відтворити життя, зокрема й освіту сучасного йому Риму. І це при тому, що ми не акцентуємо увагу на еротичних епіграмах, які критикували деякі митці слова – його сучасники, та на описах життя «верхів» суспільства, яких у нього більшість. Зважаючи на обставини життя і жанр творів, Марціал, вочевидь, не вказує в епіграмах шляхів розв'язання багатьох суспільних проблем, зокрема, проблем тогочасної освіти, проте, акцентуючи увагу сучасників на них, здійснює вже перші кроки до цього.

Література

1. *Антична література*. Греція. Рим. Хрестоматія / Упорядник: Т.В. Михед, Ю.В. Якубінова. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 953 с.
2. *Балух В.О.* Культура античності / В.О. Балух, В.П. Коцур. – Чернівці: Наші книги, 2015. – 632 с.
3. *Волинка Г.* Міфологічні засади стародавньої освіти і філософії / Г.Волинка // Людина і політика. – 2003. – №6. – С. 109–122.

4. *Давня* римська поезія в українських перекладах і переспівах. – Л., 2000. – 328 с. – С. 238–249.
5. *Малько А.* Рефлексія соціального виховання епохи античності: культурно-історичний аспект / А.Малько // Рідна школа. – 2001. – №10. – С. 69–72.
6. *Марциал В.* Избранные эпиграммы = Epigrammata selecta / В.Марциал. – М., 1937. – 176 с.
7. *Масич В.* Проблема діалогового навчання в спадщині античних філософів / В.Масич // Рідна школа. – 2007. – №3. – С. 69–71.
8. *Розсоха А.П.* Антична педагогіка: навчальний посібник для студентів, магістрів, аспірантів / А.П. Розсоха. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – 195 с.
9. *Скоморський Б.* Генеза особистісно-орієнтованого навчання в античній педагогіці / Б.Скоморський // Обрії. – 2001. – №2. – С. 3–16.
10. *Українська* Літературна Енциклопедія. – К., 1995. – Т. 3: К-Н. – С. 306–324.

Анонції

Антоніна РОЗСОХА

Проблеми освіти епохи античності в епіграмах Марка Марціала

У статті розглядається система давньої античної освіти на основі творчості римського поета Марка Валерія Марціала, висвітлюється бачення ним проблеми виховання дітей і молоді; аналізуються твори поета, в яких критикуються тогочасні звичаї і побут римської знаті, викриваються чванство та марнослів'я літературних дилетантів і нездар, висловлюється співчуття простому людові, рабам. Завдяки його творчості з'являється можливість поглибленого ознайомлення з таким складним культурним феноменом, як педагогічна традиція античного світу, відтворення закономірностей давньоримського виховання.

Ключові слова: римська епіграма, поезія Марціала, антична педагогіка, педагогічні традиції античності,

давньоримське виховання, епіграми Марціала, римська освіта.

Антоніна РОЗСОХА

Проблеми образования эпохи античности в эпитаграммах Марка Марциала

В статье рассматривается система древнего античного образования на основе творчества римского поэта Марка Валерия Марциала, освещается видение им проблемы воспитания детей и молодежи; анализируются произведения поэта, в которых критикуются тогдашние обычаи и быт римской знати, разоблачаются чванство и пустословие литературных дилетантов и бездарей, выражается сожаление простому люду, рабам. Благодаря его творчеству появляется возможность углубленного ознакомления с таким сложным культурным феноменом, как педагогическая традиция античного мира, воспроизведение закономерностей древнеримского воспитания.

Ключевые слова: римская эпиграмма, поэзия Марциала, античная педагогика, педагогические традиции античности, древнеримское воспитание, эпиграммы Марциала, римское образование.

Antonina ROZSOHA

Problems of education of Antiquity in epigrams Mark Martial

This article is concerned with the ancient education system in the light of the views of the Roman poet Mark Valeriy Martial, it highlights his point of view on the problem of children and youth education; the works of the poet in which he criticized the customs and life of the Roman nobility, exposed the conceit and vain jangling of literary dilettantes and mediocrities, expressed his sympathy with the simple people, even slaves, are examined. The possibility of in-depth studying of such a complex cultural phenomenon as a pedagogical tradition of the ancient world, Roman reproduction patterns of education, is given.

Keywords: Roman epigram, Martial poetry, ancient pedagogy, pedagogical traditions of antiquity, the ancient Roman education, epigrams of Martial, Roman education.

